

DIE GRONDSTEENLEGGING VAN DIE TWEEDE TEMPEL.

1. *Die probleem.*

In die boek van die profesieë van Haggai lees ons dat in die tweede jaar van koning Darius, die sesde maand, d.i. einde Augustus 520 v.C., die tempel wat in 586 deur die Babiloniërs in brand gesteeek was (II Kon. 25:9) nog woes of in puin gelê het (Hagg. 1:4, 9). Dit was die van God gegewe taak van Haggai om sy volks- en landgenote deur bevel en belofte aan te vuur om die Godshuis te herbou. Daardie werk word genoem: bou, d.i. herbou van die huis van die HERE (1:2,8), die werk doen (1:14), steen op steen lê (2:15), grondves (2:18, Hebr. *jissad*, Afr. Bybelvert. „fondament lê”). Ons kry hier die indruk dat daar nog niks gedoen is aan die herstel van die heiligdom in die sewetien jare sedert die aankoms van die terugkerende ballinge in 537 nie.¹⁾

In die boek van die profesieë van Sagaria is daar twee perikope wat oor die tempelbou handel, H. 4:6b-10a en H. 8:9-13. Die eersgenoemde gedeelte is 'n onderbreking van die vyfde naggesig, dié van die

---

¹⁾ Die vertrek uit Babel het waarskynlik in die voorjaar, omstreeks April plaasgevind, die aankoms in Palestina in die najaar, begin Oktober. R. KITTEL, *Geschiede des Volkes Israel*, III, 2, 1929, § 43, 8, 51, 5.

goue kandelaar met sy sewe lampe en aanvoerpype en de twee olyfbome of -takke waaruit hulle gevoed word. Die bedoeling van hierdie naggesig is waarskynlik om die profeet en sy volk van Godswē die versekering te gee dat die voortbestaan van die Godsverering en daarmee van die volk of gemeente gewaarborg is deur die twee gesalfde Godsmanne Serubbabel, die staatkundige leier en Jesua of Josua, die hoëpriester en die deur hulle verteenwoordigde leidende geslagte en ampte : die geslag van Dawid en dié van Levi, deur wie se bemiddeling die olie van die Gees nie sal ontbreek nie.²⁾

Gaan dit in hierdie vyfde naggesig dus reeds oor die erediens, in die perikoop wat deur onbekende oorsaak daar midde in te lande gekom het, is spesiaal die tempelbou die onderwerp. Dit bevat twee Godswoorde oor Serubbabel, nl. vs. 6b, 7 en vs. 8-10a. Hulle lui in Afrikaanse vertaling :³⁾

„Dit is die woord van die HERE aan Serubbabel, naamlik : Nie deur krag en nie deur geweld nie maar deur my Gees, sê die HERE van die leërskaare. Wie is jy, o grote berg? Voor Serubbabel (sal jy) tot 'n gelykte (word). En hy sal die topsteen te voorskyn bring (onder) uitroep : Genade, genade oor hom.”

„En die woord van die HERE het tot my gekom en gesê : Die hande van Serubbabel het hierdie huis gegrondves (*jissad*) en sy hande sal dit voltooi (*biçça*^c); en jy (of julle) sal weet dat die HERE van die leërskaare my na julle gestuur het. Want wie verag die dag van kleine dinge? Maar hulle sal met blydskap die . . . steen⁴⁾ aanskou in die hand van Serubbabel”.

In hierdie beloftes, albei met 'n vermaning verbonde, word Serubbabel duidelik as die van God aangewese tempelbouer bestempel wat die Huis gegrondves het en dit sal voltooi nieteenstaande die berg van besware en die kleinmoedigheid van die volksgenote. Uit die berg van tempelruin sal hy die sluitsteen tevoorskyn haal en dit sal onder gejuig en heilgeroep van die toeskouers op sy plek aangebring word. En dit nie deur aardse magsmiddels nie, maar deur die dryfkrag van die Gees van God self, waardeur die wonderwerk moontlik sal blyk.

Die naggesigte het Sagaria volgens H. 1 : 7 ontvang in die elfde maand van die tweede jaar van Darius, d. i. dus in dieselfde jaar as waarin Haggai opgetree het en wel twee maande na die laaste Godswoord van Haggai. Die bogenoemde beloftes vir Serubbabel as tempel-

---

²⁾ Op hierdie wyse verbind ek die twee verklaringe soos voorgestaan o.a. deur G. SMIT, *De Kleine Profeten III*, Tekst en Uitleg, Groningen 1926 en A. H. EDELKOORT, *De Profet Zacharia*, Baarn 1945 bl. 54 vv.

³⁾ Met afwykings van die Afrikaanse Bybelvertaling veral in vs. 10.

⁴⁾ Afrik. Bybelvertaling : die skietlood, letterlik : die loodsteen, miskien beter te lees : die uitgesoekte steen, waarmee wel dieselfde steen as in vs. 7 bedoel is. Of dit ook dieselfde steen is wat in die vierde naggesig, die ontsondiging van die hoëpriester Josua, genoem word, H. 3 : 9, die steen met sewe oë, is moontlik maar onseker en het vir die doel van ons betoog geen betekenis nie.

bouer is nie gedateer nie maar maak die indruk ook nog uit die begin van die tempelbou afkomstig te wees.

Die tweede perikoop, Sag. 8:9-13 bevat een van die sewe Godsbeloftes wat die profeet meedeel aan 'n afvaardiging van die landsbevolking (7:5) wat by die priesters en profete aan die heiligdom inligting kom vra of hulle die vasdae wat in die tyd van die ballingskap in gebruik gekom het nog verder in ag moet neem. Dit is nou in die vierde jaar van koning Darius, die negende maand, dus twee jaar na die aanvang van die tempelbou in Haggai se dae. Soos 'n egte profeet wys Sagaria op die menslike instelling van die vasdae, en dat dit God om geregtigheid en liefde te doen is (vs. 9) weens die ontbreke waarvan die straf van die verstrooiing oor Israel gekom het. Nou is egter die straftyd en daarmee die routyd verby. In H. 8 haal die profeet een 7-tal Godswoorde aan wat tot Israel gespreek is (door homself en ook ander profete) en wat die nuwe heilstyd verkondig. Hierdie heilstyd het volgens vs. 9-13 begin met die aanvang van die tempelherbou:

„So het die HERE van die leërskare gesê: Laat julle hande sterk wees, julle wat in hierdie dae hierdie woorde gehoor het uit die mond van die profete, naamlik in die tyd (lett.: op die dag) toe die huis van die HERE, die tempel gegrondves is om herbou (lett.: gebou) te word. Want vóór daardie dae het die loon van die mense ontbreek en die loon van die diere was daar nie, en vir die uitgaande en tuiskomende was daar geen veiligheid weens die teenstander nie, en Ek het al die mense die een teen die ander losgelaat (aangehits). Maar nou sal Ek vir die oorblyfsel van hierdie volk nie wees soos in die vroeër jare nie, spreek die HERE van die leërskare. Want die saad van vrede (sal daar wees⁵) die wingerdstok sal sy vrug gee, en die land sal sy opbrings gee en die hemel sal sy dou gee en Ek sal die oorblyfsel van hierdie volk al hierdie dinge laat beërwe. En soos julle 'n vloek gewees het onder die nasies, o huis van Juda en huis van Israel, so sal Ek julle verlos en julle sal 'n seën wees. Moenie vrees nie, laat julle hande sterk wees.”

Hierdie woorde herinner sterk aan die prediking van Haggai wat eweso op die noodtoestande van misoes deur droogte en sprinkane wys (1:10 v., 2:16, 19), en eweso aankondig dat as die herbou van die tempel met toewyding en ywer aangevat word, hierdie nood sal verdwyn: „vanaf hierdie dag (of tyd) sal Ek seën” (2:19).

Die berigte uit die boeke Haggai en Sagaria, wat noukeurig gedateer is en seker nie lank na die gebeurtenisse opgestel is nie, gee die indruk dat die tempel in die jaar 520 nog in puin gelê het, dat Serubbabel en Josua, maar veral eersgenoemde die herbou begin het (volgens die Afrikaanse Bybelvertaling die fondament gelê het), dat al is dit nie sonder oponthoud en besware nie die werk voortgang gehad het en Serubbabel aangewys is as die man wat die aangevange werk sal vol-

---

⁵) of: sy saad sal in vrede, veilig wees, wel gedy, of: Ek sal vrede saai.

tooi. Van vorige pogings tot herbou van die tempel word nie gerep nie, daar is niks wat daaraan ook maar in die verte laat denk nie.

Nou kry ons egter in die Boek Esra 'n heeltetal of tenminste in baie opsigte verskillende verhaal. Wel word ook daar in die Aramese gedeelte van die boek vermeld dat Haggai die profeet en Sagaria, die seun van Iddo, die profete, vir die Jode wat in Juda en Jerusalem was, geprofeteer het in die Naam van die God van Israel, en dat Serubbabel en Jesua toe klaargemaak het en begin het om die huis van God wat in Jerusalem was, te bou terwyl die profeet van God hulle ondersteun het (H. 5:1 v.); en dit het volgens H. 4:24 gebeur in die tweede jaar van die regering van Darius, die koning van Persië. Maar in hierdie selfde laasgenoemde vers staan dat dit 'n hervatting was van die werk aan die tempel wat reeds vroeër begin het, maar 'n tydlang gestaak is. By die verdere geskiedenis van die tempelbou soos in HH. 5 en 6 verhaal, word dan ook nie gesê dat Serubbabel in hierdie tweede jaar van Darius die tempel „gegrondves” (of sy fondament gelê) het nie. Die grondvesting van die verwoeste tempel het volgens die boek Esra reeds plaasgevind in die tweede jaar na die terugkoms van die eerste groep ballinge, d.i. die jaar 536 (Esra 3:6-13). In hierdie hoofstuk is die Kroniekskrywer self aan die woord soos blyk uit die gebruik van die Hebreeuse taal en nie een van sy Aramese bronne nie. Hy vertel dat die teruggekeerdes reeds in die maand van hulle aankoms, die 7de maand, onder leiding van Jesua en Serubbabel die altaar op sy staanplek (of grondveste) herstel het (die priester word hier kenmerkend eerste genoem), sodat in daardie maand van godsdienstige feeste die offerdiens weer 'n aanvang kon neem en die Loofhuttefees gehou kon word, „alhoewel die fondament van die tempel van die HERE nog nie gelê was nie” (vs. 6b). Maar reeds is die voorbereidings vir die herbou van die heiligdom gemaak: geld is gegee aan die klipkappers en ambagsliede, voedsel en drank en olie aan die Sidoniërs en Tiriërs om sederhout van die Libanon te bring (vs. 7), en in die volgende jaar, die tweede maand is die werk deur Serubbabel en Jesua georganiseer en onder toesig van priesters en Leviëte aangevang (vs. 8v.). Die fondamentlegging self het dan met godsdienstige plegtigheid plaasgevind soos soos ons dit by so 'n belangrike gebou as die tempel verwag, met priesterlike ampsgewade, musiek, psalmgesang en gejuig van die hele volk „omdat die fondament van die huis van die HERE gelê was” (vs. 10 v.). Wel is daar ook geween, deur hulle wat die vroeëre tempel in sy glans en heerlikheid van voor vyftig jare geken het, maar die geluid van die geween is oorstem deur dié van die blye gejuig (vs. 12 v.).

So beskryf die Kroniekskrywer (want die boeke Esra en Nehemia is in hulle uiteindelijke vorm deur dieselfde hand as die boeke van die

Kronieke opgestel), waarskynlik kort na 400⁶⁾ (volgens ander 300 v.C.), dus ruim 120 (of 220) jare na Haggai en Sagaria, die aanvang van die herbou van die tempel. In H. 4:1-5 verhaal hy dan van die redes waarom die so geesdriftig en plegtig aangevange werk onderbreek is tot op die dae van die tweede opvolger van Kores, nl. Darius: die vyandskap van die „teenstanders van Juda en Benjamin”, „die volk van die land”, vernameklik bestaande uit die koloniste wat deur die koning van Assirië, Esar-Haddon (681-668 v.C., dus 'n 140 jaar gelede) na Palestina oorgeplant was, wat eers aangebied het om saam te bou aan die heiligdom maar toe daardie aanbod afgewys is, alles in hulle vermoë gedoen het om die voortgang te verhinder.

Die betreklik ver van die gebeurtenisse afstaande Kroniekskrywer se voorstelling van sake word in een van sy Aramese bronne in seker opsig gesteun deur die medeeling dat Sesbassar (die eerste leier van die terugkerendes) „die fundamente van die huis van God in Jerusalem gelê” het en dat „van toe af tot nou toe” daaraan gebou is, dat dit intussen nie voltooi was nie (Esra 5:16). Die „tot nou toe” bedoel die dae van Darius (vgl. vs. 6 v.). Daar is ongetwyfeld verskille in die voorstelling van die Kroniek-skrywer en sy bron. Eersgenoemde vermeld Serubbabel as „fondamentlêer”, die ander Sesbassar, eersgenoemde verhaal van 'n onderbreking van die werksaamhede, die ander dat „tot nou toe gebou is”. Hierdie verskille bied egter nie onoorkomelike moeilikhede nie. Sesbassar, die deur Kores aangewese eerste goewerneur van die terugkerendes, het waarskynlik inderdaad van die Persiese koning die opdrag ontvang om 'n aanvang te maak met die herbou van die tempel en dit sal ook op sy bevel so gebeur het. Serubbabel en Jesua, die hoofleiers van die terugkerendes, was egter die manne wat die bevel uitgevoer het en die werksaamhede en feestelikhede gereël het.

Die tweede verskil is ernstiger, maar ook nie onverklaarbaar nie. Die Jerusalemse leiers wat deur die latere Persiese Goewerneur tydens Darius ondervra is oor die verlot tot die herbou van die tempel, het genoegsame redes gehad om dit so voor te stel dat die herbou onder Darius maar net 'n voortsetting was van die op bevel van koning Kores in 536 aangevange werk.⁷⁾

Die hoofprobleem bly egter dié van die dubbele „grondsteenlegging”: volgens die gegewens in Esra 3-6 het die grondsteenlegging plaas gevind tydens Kores onder Sesbassar en Serubbabel in 536,

---

⁶⁾ So bv. ROTHSTEIN, SELLIN, VAN SELMS, I *Kronieken*, Groningen 1939, bl. 7; daarteen handhaaf o.a. M. NOTH *Ueberlieferungs-geschichtliche Studien* I 1943, en A. WEISER, *Einleitung in das Alte Testament*, 2te Aufl., Göttingen 1949, S.240 weer die datering na 300 v.C. en vir die Aramese bron ± 300 v.C.

⁷⁾ Sien R. KITTEL, *Geschichte des Volkes Israel* III 2, 1929, § 52, 4 laaste 2 alinea's, en A. VAN SELMS, *Esra-Nehemia*, 1935, by 3:8 en 5:16. VAN SELMS sê tereg dat die woorde van die Joodse onderhandelaars grens aan onwaarheid. KITTEL skryf dat hulle „die mond wat voller neem as hulle eintlik mog.”

volgens dié by Haggai en Sagaria tydens Darius in 520, sonder dat by hierdie profete iets wys op 'n vroeëre grondsteenlegging.

2. Voorgestelde oplossing.

Daar is op drie maniere geprobeer 'n oplossing van die probleem te gee: deur die verwysings na 'n grondsteenlegging by Haggai en Sagaria te laat slaan op dié in Esra 3 vermeld, of deur die berig van Esra 3 as 'n laat, onhistoriese voorstelling uit te skakel, of ook deur twee grondsteenlegginge te aanvaar.

Die eersgenoemde oplossing vind ons verteenwoordig by niemand minder as die grootmeester van die Duitse Outestamentiese wetenskap, RUDOLPH KITTEL in sy *Geschichte des Volkes Israel* III 2, wat in §52, 4 duidelik genoeg beweer: „Eine neue Grundsteinlegung . . . ist in Wahrheit bei Haggai gar nicht bezeugt”. Dit gaan veral om die eksegese van Haggai 2:18 en sy konteks vs. 15-19:

(15) „Nou dan (of Maar nou) merk tog op van hierdie dag af en verder! Voordat steen of steen gelê is in (of aan) die tempel van die HERE (16) hoe dit met julle gegaan?⁸⁾ Mens het gekom by 'n koringmied van twintig (maat) en daar was maar tien, mens het gekom by die parskuip om vyftig (emmers) te skep en daar was maar twintig. (17) Ek het julle swaar getref met brandkoring en heunigdou en hael — al die werk van julle hande — maar niemand van julle het hom tot My (gewend) nie,spreek die HERE. (18) Merk tog op van hierdie dag af en verder — van die 24ste dag van die 9de maand — naamlik van die dag af dat die huis van die HERE gegrondves is; merk op: (19) is die saad in die skuur nog (min)⁹⁾ en lewer die wingerdstok en die vyeboom en die granaatboom en die olyfboom nog niks nie? Van hierdie daf af seën Ek!”

Hierdie perikoop wys duidelik op 'n keerpunt in die toestand van die volk. Tot nou toe was dit misoes en teleurstelling, van nou af sal alles anders word. En wat is die oorsaak van hierdie ommekeer ten goede? Dat die huis van die HERE gegrondves is. Die betekenis van die perikoop word duidelik gedra deur die driemaal herhaalde: van hierdie dag af (vs. 15, 18, 19b); en dit rig die blik van die hoorders vooruit: „van hierdie dag af seën Ek!” Die woorde „merk tog op”, ook driemaal herhaal (vs. 15, 18 begin en end) wys dus duidelik vooruit. KITTEL egter laat dit die eerste twee maal agteruit, na die verlede wys, alleen die derde maal vooruit. Dit is op sigself reeds onwaarskynlik. Die woordjie „en verder” (Hebr. *wāmā^celā* vs. 15, 18) verstaan hy „terugwaarts” en vertaal vs. 18 „Merk tog op van hierdie dag af

---

⁸⁾ So moet wel met die LXX gelees word, maar die teks soos in die Afr. Bybelvertaling weergegee verander weinig aan die sinsverband.

⁹⁾ Na ek meen is die woordjie *mecat* (vgl. 1:6, 9) deur haplografie voor *wecad* uitgeval en dit met die LXX as *wecōd* te lees, maar ook hier is die tekswysiging van geen belang vir ons onderwerp nie.

terugwaarts — van die 24ste dag van die 9de maand — tot op die tyd van die dag af dat die huis van die Here gegrondves is." Die bedoeling sou wees dat die volk terug moet sien tot op die dae van die grondvesting van die tempel in 536; al daardie 17 jare sou dit dan 'n tyd van misoes en natuurrampe gewees het!

E. SELLIN verset hom m.i. tereg teen hierdie gewronge verklaring.¹⁰⁾ Hy wys daarop dat *mā^celā* nêrens in die Ou Testament die betekenis „terugwaarts” het nie, dat in vs. 18 dan gladnie gesê sou word waarop die hoorders moet let nie, en dat dan, waar KITTEL die derde „merk tog op” aan die end van vs. 18 saam met vs. 19 op die toekoms laat slaan, hierdie verandering van gesigsveld van die verlede na die hede en toekoms, tog op een of ander wyse, op sy mins deur 'n *we^cattā* „maar nou” moes aangewys geword het. KITTEL sê terug dat dit onmoontlik aangaan om die woordjie wat eers (vs. 15) „terugwaarts” beteken in een asem vs. 18 „voorwaarts” te laat beteken; maar hierdie verwyf tref SELLIN nie. Daarteenoor sou mens KITTEL kan verwyf (wat SELLIN oor die hoof gesien het) dat hy die woordjie *min* „vanaf” in vs. 15 terug laat sien, in vs. 18 eers terug en dan vooruit en in vs. 19b weer vooruit.

Die *lemin* in vs. 18 wat die Afrikaanse Bybelvertaling tereg weergee met „naamlik van . . . af” moet KITTEL dan ook as terugsierende opvat „tot die tyd van . . . af”. Die betekenis van die voorsetsel *le* as nadere verklaring is welbekend in die Outestamentiese Hebreeus¹¹⁾ en *lemin* het hier eweas Ex. 9:18 vrywel dieselfde betekenis as *min* alleen.

Die gewronge verklaring van KITTEL hang saam met die datering van die perikoop in vs. 18, waar die deur ons tussen aandagstrepe geplaaste woorde „van die 24ste dag van die 9de maand” moeilikheid gee. Dié dag kan nie dieselfde as die dag van die grondvesting van die tempel wees nie, want die bouwerksaamhede het reeds in die 6de maand begin (vgl. H. 1:1, 12 vv., 15) en dit is baie onwaarskynlik dat die voorbereidsels tot die grondsteenlegging drie maande in beslag geneem het, veral waar blykens H. 1:12 vv. die profeet Haggai so tevrede was oor die gehoor wat sy woorde gevind het. Die datering „24ste van die 9de maand” is waarskynlik by vergissing uit vs. 10 ingevoeg, nadat die perikoop vs. 15-19 van sy oorspronklike plek, nl. in die midde van 1:15 geraak het. Daar is nl. geen bevredigend nawysbare verband tussen die voorafgaande perikoop 2:10-14 en dié wat nou onder bespreking is nie. En die datering 1:15a a a n d i e e i n d e van vs. 12-14 is vreemd, waar al die ander daterings a a n d i e b e g i n van die betrokke perikope staan (1:1, 2:1, 10, 20). Al noem KITTEL hierdie poging tot verkryging van 'n meer bevredigende, verstaanbaar teks, wat eerste deur

¹⁰⁾ *Geschichte des israelitisch-jüdischen Volkes II*, Leipzig 1932, S.99f.

¹¹⁾ Vgl. GESENIUS-BUHL, *Hebr. Handwörterbuch*, 17te Aufl. 1921 s.v. *le* 8b, en bv. Jer. 19:13, ook 1:18, 20:43. Trouens KITTEL self spreek hier van die eksplikatiewe *le*.

SELLIN in 1901 voorgestel is en deur ROTHSTEIN geesdriftig aanvaar en uitgewerk en deur vrywel alle nuwere kommentare oorgeneem is¹²⁾ 'n ongelukshipotese, dit gee nog altyd 'n beter verklaring van albei perikope as die deur KITTEL voorgestane, wat trouens H. 2:10-14 nie eers behandel nie en daarmee een van die vernaamste moeilikhede onbesproke laat.

Ook in die perikope by Sagaria probeer KITTEL 'n grondvesting van die tempel deur Serubbabel in 520 weg te eksegetiseer. In die bogenoemde Godswoorde tot Serubbabel Sag. 4:6b-10a gee die uitdrukking in vs. 9: „die hande van Serubbabel het hierdie huis gegrondves en sy hande sal dit voltooi” inderdaad weinig houvas vir 'n datering van daardie grondvesting, al is dit waarskynliker dat dit op 'n gebeurtenis slaan wat die profeet en sy hoorders kortgelede beleef het as op een wat reeds meer dan sewentien jaar vroeër plaas gevind het en sonder effek gebly het. KITTEL se eksegeese van die tweede perikope by Sagaria, H. 8:9-13 en spesiaal van vs. 9 is egter weer heel vreemd en onaanneemlik. Hy vertaal t.a.p. § 54, 13: „Laat julle hande sterk wees, julle wat in hierdie dae hierdie woorde gehoor het uit die mond van die profete wat reeds geleef het op die dag toe die huis van die HERE gegrondves is . . . Want voor daardie dae ens. . . .” KITTEL voeg hier die woorde „reeds” en „geleef het” in en reeds SELLIN het opgemerk: „Kom dit wel met die Hebreeuse grammatika ooreen? Maar nog erger is dat hy vs. 10 op die tyd van die grondsteenlegging van Sesbassar 537 wil betrek terwyl tog die parallel van Haggai 1:5 v. duidelik aanwys dat die blik spesiaal op die tyd voor 520 gerig is” (*Geschiede*, S. 100). Inderdaad sou dit geen sin hê vir Sagaria om sy gehoor te verwys na noodtoestande in die natuur en samelewing van voor 537 toe die ballinge nog nie of nouliks teruggekeer het en dit vir hulle seker nie ten kwade gedui kon word dat hulle die tempelherbou nog nie begin het nie. Die woorde *asjêr bejôm jussad bêt-Jahwê etc.* is duidelik 'n nadere verklaring van die tydsaanduiding „in hierdie dae” en beteken „naamlik in die tyd toe die huis van die HERE gegrondves is.” Of hierdie opmerking met SELLIN e.a. as 'n later ingevoegde glosse te beskou is, is moontlik maar nie noodwendig aan te neme nie. Die bedoeling van die profeet kan wees om die algemene „hierdie dae” wat seker 'n tyd van een of twee jaar kan omvat nader te bepaal, en die gehoor na die tyd van die grondvesting twee jaar vroeër te verwys toe sulke profetewoorde die eerste keer weerklink het, Vandaar dat hy in vs. 10 voortgaan met

---

¹²⁾ Sien E. SELLIN, *Studien z. Entstehungsgeschichte d. jüd. Gemeinde II*, 1901, S.50; J. W. ROTHSTEIN, *Juden u. Samaritaner* (BWAT, Heft 3) 1908. SELLIN ag in sy *Geschiede d. isr.-jüd. Volkes* van 1932 ook 'n verplasing na 2:9 moontlik, wat egter vir die hoofsaak van die betoog van minder belang is.

„daardie dae”. Die Hebreeuse relatief-pronomen *asjèr* was oorspronklik 'n aanwysende voornaamwoord¹³⁾ en kan hier gerieflik met „naamlik” of „dit wil sê” weergegee word.

Die poging van KITTEL om 'n „grondvesting” van die tempel in die dae van Haggai en Sagaria te ontken, kan dus nie as geslaag beskou word nie.

'n Tweede poging tot oplossing van die probleem van 'n dubbele „grondsteenlegging” bestaan in 'n uitskakeling van die in Esra 3 genoemde wat in die 2de jaar na die terugkeer, d.i. 536 v.C. voorgestel word plaas gevind te hê. As verteenwoordiger van hierdie opvatting, wat die berig in Esra as onhistories beskou, neem ons W. O. E. OESTERLEY in sy bekende en veel gebruikte *A. History of Israel*, vol II.¹⁴⁾ In chapter VII en VIII, bl. 71 vv. probeer hy die historiese onbetroubaarheid van die Kroniekskrywer se voorstelling aangaande die herbou van die tempel en van sy Aramese bronne in die algemeen te bewys. Ons kan hier moeilik op die bekende kontrovers insake die betroubaarheid en egtheid van die as sitate en ekserpte uit offisiële dokumente van die koninklike Persiese argiewe aangediende perikope ingaan. Na langdurige betwyfeling soos deur KOSTERS, WELLHAUSEN, BATTEN (in die ICC, 1933), HÖLSCHER e.a. is die outentisiteit ten sterkste verdedig deur KLOSTERMANN, die groot historicus EDUARD MEYER, KITTEL (t.a.p. § 41-44), H. H. SCHAEDEER, SELLIN (bv. *Geschichte* S.100) e.a.¹⁵⁾

Die kwessie van die Aramese gedeeltes is vir ons onderwerp van belang deurdat in een daarvan die verwysing na die grondsteenlegging onder Sesbassar voorkom (Esr. 5:14-16, sien hierbo). Ons skaar ons graag by dié wat die historisiteit van die Aramese gedeeltes aanvaar. Wat die voorstelling van die Kroniekskrywer self in die Hebreeuse hoofstukke 3-4:5 aangaan, word algemeen aangeneem dat wat betref die besonderhede die Kroniekskrywer die toestande in die lig van sy eie, latere tyd gesien het. So sê VAN SELMS: Bij de beschrijving der werkzaamheden is waarschijnlijk veel op rekening van de fantasie van den Kronist te stellen” (t.a.p. bl. 70). Hierdie erkenning sluit egter nie in dat ons die feit van 'n grondsteenlegging tydens Sesbassar en/of Serubbabel en 'n feestelike godsdienstige viering daarvan in 536 sou behoef te betwyfel nie. OESTERLEY se kritiek op die voorstelling van die Kroniekskrywer gaan baie verder, en hang veral saam met dié se tendens om die herbou van die tempel voor te stel as die eintlike doel van die terugkeer van die ballinge, sy opperste belangstelling in die cultus en die verheerliking (in die later hoofstukke) van die figuur van

---

¹³⁾ Vgl. GESENIUS-KAUTZSCH, *Hebr. Grammatik* 138, 155 en GESENIUS-BUHL, *Hebr. Handwörterbuch* S. 73f., waar o.a. gesê word dat dit tot „nachträgliche Pointierung” dien.

¹⁴⁾ Oxford, Clarendon Press. 1932, 4th reprint, 1948; vol. I is van die hand van TH. H. ROBINSON.

¹⁵⁾ Sien ook VAN SELMS, *Ezra-Nehemia*, blz. 17 vv.: De strijd om de authenticiteit der documenten.

Esra as eksponent van die Wet. Watter een van die twee voorstellinge (dié dat die fondament gelê was in die tweede jaar na die terugkeer of dié dat dit gebeur het in die tweede jaar van Darius waarby volgens Haggai en Sagaria en ook Esra 5 Serubbabel en Josua die leiers van die werk was) ook reg is, dis duidelik, meen OESTERLEY, dat albei nie reg kan wees nie; dis nie waarskynlik dat Josua en Serubbabel tweemaal die leiers van die werk was met 'n pouse van 17 jaar nie; en dis onmoontlik om te glo dat die „fondament” tweemaal gelê is (p. 70 ss.). OESTERLEY se rekonstruksie van die tempelherbou is die volgende: Kores het verlof gegee aan die ballinge om terug te keer, maar die dekreet het niks anders bevat nie, niks oor 'n tempelherbou nie. Die ballinge wat onder Sesbassar teruggekeer het, het die tempel nog staan de g v i n d hoewel in 'n „dilapidated condition”, 'n bouvallige toestand, die altaar het gestaan waar dit altyd gestaan had, en offers is (nog steeds) gebring. De erediens is nooit gestaak gewees nie, die agtergeblewenes het — sy dit op onsuivere, sinkretistiese wyse — die God van Israel gedien. Die teruggekeerdes het by hulle landgenote aangesluit in die erediens maar deur armoede en deurdat laasgenoemdes reeds aan die vervalde toestand van die heiligdom gewoon geraak het, is niks tot verbetering gedoen nie. In die begin van die regering van Darius I het 'n nuwe groep ballinge, nou onder leiding van Serubbabel en Josua aangekom; en dis eers nou dat onder aanvuring van profete soos Haggai en Sagaria die werk van die herbou van die tempel begin het. (p. 90 ss.). Dit was ook eintlik nie hierdie nuwe teruggekeerdes wat die werk aangevang het nie; die „volk van die land” d.w.s. die agtergeblewenes plus die vroeër teruggekeerdes het onder aansporing van Haggai e.a. reeds die begin gemaak, die groep nuwe aankomelinge het by hulle aangesluit en so is gesamenlik die werk gedoen. Van enige rasse- of religieuse verskille en antagonisme tussen „die volk van die land” en die (teruggekeerde) „oorblyfsel van die volk” was daar geen sprake; die berigte daaroor in Esra 4:1-5 is 'n refleks van later toestand, onder invloed van die haat van die Kroniekskrywer teen die Samaritane (p. 85 ss.).

Op drie beweringe in hierdie rekonstruksie, deur spasiëring van my kenbaar gemaak, wil ek nader ingaan. Dat die tempel alleen maar in brand gestee en nie eintlik „verwoes” was nie en die erediens dus al gou daarin sy voortgang kon hê, word m.i. ten duidelikste weerspreek deur die uitdrukkinge gebruik in die naaste aan die gebeurtenisse staande geskifte soos Klaagliedere, Esegïel en II en III Jesaja. In Klaagl. 1:4 word gesê: „Die weë na Sion treur, omdat daar geen feesgangers is nie . . . haar priesters sug”. Die klag in 2:1 lui: „Ag, hoe het die Here in sy toorn die dogter van Sion met wolke oordek! Hy het die sieraad van Israel uit die hemel op die aarde neergewerp en nie

gedink aan die voetbank van sy voete op die dag van sy toorn nie", en dat met hierdie sieraad van Israel en voetbank van die Here veral die heiligdom bedoel is, blyk wel uit vs. 6 en 7: „En Hy het sy eie omheining soos 'n tuin verniel, sy eie woonplek verwoes; die HERE het in Sion feestyd en Sabbat laat vergeet, en in sy grimmige toorn koning en priesters verwerp. Die Here het sy altaar verstoot, sy heiligdom ontheilig, die mure van sy paleise in die hand van die vyand oorgelewer; hulle het gedruis gemaak in die huis van die HERE soos op 'n feesdag".¹⁶⁾ Klaagl. 5:17 spreek van „die berg Sion wat woes lê, waar die jakkalse op rondloop”.

Dit is ook heeltemal onwaarskynlik dat die profeet Esegïel 'n nuwe plan van die tempelgebou en sy omgewing, wat in belangrike punte afwyk van die voor-eksiliese heiligdom sou ontwerp het, as die tempel so min beskadig gewees het as OESTERLEY meen. Net so grondig as die land van Israel en die volk van Israel herstel moes word (H. 36 en 37) so Israel se heiligdom en erediens (H. 40 vv.). K. GALLING het m.i. cortuigend bewys dat die skrywer van Eseg. 40 vv. die verwoeste en in puin lêende tempel met eie oë gesien het, dat die verandering in mate binne die eintlike tempelgebou en die hoëre ge gelyke terras waarop die twee vertrekke, die heilige en die allerheiligste, nou te lê kom, verklaar moet word uit die puinmassa wat in en om die tempelruïne gelê het en hy verklaar die puinmassa tereg uit die feit dat alleen die onderste lae van die tempelmure uit klipblokke bestaan het (I Kon. 6:7) maar die mure verder self uit kleiteëls, wat by 'n brand gemaklik in puin val.¹⁷⁾

Die indruk van 'n grondige verwoesting van die tempelgebou kry mens ook by II en III Jesaja als in Jes. 44:28, die woord van die HERE tot Kores kom: Jerusalem moet gebou (d.i. herbou) word en die tempel moet gegrond (d.i. van die fondament af weer opgebou) word! Die ingrypende van die verwoesting deur die brand word ook duidelik deur dat Jes. 63:18b „Ons teëstanders het u heiligdom vertrap” in 64:10/11 nader beskryf word as „Ons heilige en heerlike huis waar ons vaders U geloof het, is met vuur verbrand en al wat ons dierbaar was, 'n puinhoop” (Hebr. *chorbā*, van dieselfde stam as *chārēb* in Hagg. 1:4, 9). Die rapport van gouwerneur Tatnai en sy manne aan koning Darius dat die Jode in Jerusalem vir hulle gesê het dat Nebukadnesar die tempelhuis „verwoes” het (Esra 5:12)¹⁸⁾ is dus nie so 'n oordrewe voorstelling van sake wat OESTERLEY meen nie.

¹⁶⁾ Die laaste halwe vers herinner sterk aan Ps. 74:4: „U teëstanders het binne-in u vergaderplek gebrul”; as hierdie Psalm met bv. H. SCHMIDT en A. BENTZEN tog wel as op die gebeurtenisse van 586 slaande beskou kan word, is vs. 7 vir ons betoog van belang: „Hulle het u heiligdom aan die brand gesteek; tot die grond toe het hulle die woonplek van u Naam ontheilig”.

¹⁷⁾ Sien K. GALLING by A. BERTHOLET, *Hesekiel*, Handb. z.A.T. v. O. EISS-FELDT, 13, Tübingen 1936, S. 143 u. XX.

¹⁸⁾ Aramees *setar*, vgl. Hebr. *satar* van die uitbreek van geswelle I Sam. 5:9, en die Assiriese en Suid-Arabiese *str* „afbreek, verwoes”, sien GESENIUS-BUHL, *Hebr. Handwörterbuch*, s. 795.

Die hipotese dat die groep ballinge onder Serubbab en Jesua eers tydens Darius se regering na Palestina gekom het, vind ons voor OESTERLEY o.a. reeds in die bewerking van die boeke Esra en Nehemia deur die Amerikaanse professor L. W. BATTEN in die *International Critical Commentary* van 1913. Dit steun op die voorstelling van die in die LXX voorkomende apokriewe boek *Esdras A of I* (waarby B of II dan ons Esra-Nehemia is) ook wel met die Vulgata „die derde boek van Esra (waarby ons boek Esra as eerste en Nehemia as tweede getel word) genoem.¹⁹⁾

Die mees kenmerkende stuk van Esdras is die HH. 3 en 4 oor die wedstryd van die hofknape, watter verhaal „al de kenmerken van een sprookje draagt” (VAN SELMS); en wat nie soos die ander hoofstukke oorspronklik in Hebreeus maar in Grieks geskryf is. Hierdie storie dien om Serubbabel te verheerlik as die hofknaap van Darius wat deur sy wyse redevoerings so 'n indruk op die koning gemaak het dat Darius hom alles belooft wat hy wens, waarop Serubbabel hom vra dat die belofte van Kores tot herbou van Jerusalem en sy tempel en teruggawe van die tempelgereedskap nou vervul word. Serubbabel kry dan die koninklike opdrag en vrygeleide en aanbevelingsbriewe, gaan daarmee na sy volksgenote en medeballinge en hulle vier sewe dae 'n vreugdefees. H. 5:1-6 verhaal dan (ook weer in uitbundige voorstelling) van die terugtog na Jerusalem en sê in vs. 4-6: (4) „Dit is die name van die manne wat na hulle geslagte na hulle stamgebiede in hulle distrikte terug gekeer het: (5) Die priesters, seuns van Pinehas, seuns van Aäron: Jesua seun van Josadak seun van Seraja en Jojakim seun van Serubbabel, seun van Sealtiel uit die huis van David, uit die geslag Peres, uit die stam Juda (6) wat voor Darius die koning van die Perse in die 2de jaar van sy koningskap op die 1ste dag van die maand wyse redes gesprek het” (waarop die lys van terugkerendes uit Esra 2 volg). Die opgawes van vs. 5 en 6 is onverstaanbaar. Name van priesters moet volg en daar volg slegs een priester, Jesua. 'n Jojakim seun van Serubbabel is onbekend. „In elk geval word hier heel duidelik, dat ons boek op historiese betroubaarheid geen aanspraak kan maak nie” sê H. GUTHE.²⁰⁾

Tog probeer BATTEN met behulp van hierdie gedeelte van Esdras die verhaal van die grondsteenlegging in Esra 3 so te rekonstrueer dat dit in die 2de jaar van Darius i.p.v. in die 2de jaar na die terugkeer

---

¹⁹⁾ Sien hieroor bv. A. VAN SELMS, *Ezra en Nehemia*, bl. 140-146.

²⁰⁾ die bewerkker van die boek in E. KAUTZSCH se *Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments*, I, Tübingen 1900, S. 11 A.a en reeds vroeër in die inleiding S. 2: „Enige aanspraak op historiese waarde kan die boek nie maak nie”. Sien nou ook die resultaat van W. RUDOLPH in sy pas verskene kommentaar *Esra und Nehemia Samt 3, Esra* in die *Handbuch z. A.T. v. O. EISSFELDT*, Tübingen 1949, wat na 'n uiters noukeurige ondersoek tot die gevolgtrekking kom dat waar die teks van Esdras op enkele plekke die voorkeur verdien, hierdie boek sakelik en in die rangskikking van die materiaal nêrens die voorkeur verdien voor dié van die kanonieke boeke nie (S. XV).

onder Kores gedateer word (t.a.p. bl. 117 v.) en wil ook OESTERLEY die daterings van die apokriewe boek oorneem. Hoe vernuftig veral BATTEN se tekskonstruksie ook is, die histories waardelose materiaal uit Esdras wat hy daarby moet gebruik, maak die geskiedenisrekonstruksie tot fantasie.

'n Derde element in OESTERLEY se rekonstruksie van die geskiedenis van die eerste 20-tal jare na die edik van Kores is dat daar van stryd en teenstand tussen die Joodse gemeente van teruggekeerdes en ander groepe in Palestina nog geen sprake is, en dat die gegewens in Esra 4:1-5 'n anakronistiese weerspieëling van toestande uit die tyd van Nehemia deur die Kroniekskrywer self is (p. 85 ss., 149 ss.). Sy bewering steun op die uitdrukking „die (hele) volk van die land” in Hagg. 2:4 en Sag. 7:5 vir die gehoor wat die profete toespreek, en wat volgens OESTERLEY altyd sou beteken die Jode wat in Palestina agtergebly het in teenstelling tot „die oorblyfsel van die volk” wat die term vir die teruggekeerdes is. Daarteenoor kan mens die bewering van K. ELLIGER²¹) plaas dat daar by Haggai netsom in as by Sagaria aanleiding bestaan om „die volk van die land” (עַם הָאָרֶץ) anders te verstaan as in die ou tegniese sin van die grondbesittende bowelaag of tenminste die „die staat draende laag” (dus nie heel in die algemeen van die ou ingesetene landbevolking in teenstelling tot die uit die ballingskap teruggekeerde Jode nie). ELLIGER vertaal dan ook Hagg. 2:4 „du ganzer Adel des Landes” wat goed pas na die vermelding van Serubbabel en Josua, en wat in Sag. 7:5 sou verklaar waarom hulle voor die priesters genoem word. Selfs al sou mens ELLIGER se opvatting nie aanvaar nie, is daar tog geen genoegsame rede om waar die profeet Haggai hom gedurig rig tot „die (hele) oorblyfsel van die volk” (sien 1:12, 14, 2:2, vgl. Sag. 8:11 v.) die net alleen in 2:4 alternerende uitdrukking „die (hele) volk van die land” spesiaal van die ou ingesetenes te verstaan en hulle alleen of in die eerste plek as tot die tempelbou opgeroepenes te beskou.

Dat daar in die dae van Haggai en Sagaria reeds tekens van onenigheid, verskille, teenstrydige gevoelens en bedoelings onder die bewoners van Palestina was, blyk m.i. ten duidelikste uit die perikoop Hagg. 2:10-14, wat sedert ROTHSTEIN, *Juden und Samaritaner* 1908 deur die meeste eksegete verstaan word as op die Samaritane te slaan. Op die 24ste van die 9de maand, dus drie maande nadat die werksaamhede vir die herbou van die tempel begin het, word Haggai deur Goddelike bevel na die priesters gestuur om uitspraak by hulle te vra aangaande 'n vraag van heiligheid en onreinheid. Hy moet vra of as iemand in die slip van sy klere 'n stuk „heilige” vleis (d.w.s. vleis van 'n offermaaltyd) dra (blykbaar om mee na sy huis te neem) en hy raak met

---

²¹) *Das Buch der zwölf kleinen Propheten II, Die Propheten Nahum-Maleachi*, in *Das Alte Testament Deutsch*, Teilband 25 Göttingen 1950, S. 126.

daardie slip aan spys of drank, of dit dan „heilig” word. Die tweede vraag is of as iemand deur aanraking van ’n dode „onrein” is en hy raak daardie spys of drank aan, dit dan „onrein” word. As die profeet die vrae aan die priesters stel, dan antwoord hulle op die eerste ontkenning, op die tweede bevestigend. Daaraan ontleen die profeet die lering: „So is (dit met) hierdie volk en hierdie nasie in my oë, spreek die HERE en so (is dit) met al hulle handewerk en wat hulle dáár (as offer) bring — onrein is dit”. Die kerngedagte van hierdie perikoop is duidelik: heiligheid is minder gemaklik oordraagbaar as onreinheid. Watter besmetting het nou die teruggekeerdes bedreig? Tog veral die met die halfheidense godsdiens en gebruike van die bevolking wat hulle by hulle terugkeer in Palestina aangetref het, ’n mengsel van die armste volksdele met ingestroomde elemente uit die naburige heidense volke en met die volksmengsel in die ou gebied van die tien stamme waarvan die Assiriese koloniste die leidende groep was, die mengsel wat later die Samaritane genoem is. Waar Judea onder die goewerneur van Samaria gestaan het, is invloed en insypeling van daardie groep vantevore aanneembaar. En dat hulle ’n rol sou wil speel by die herbou van die Joodse volkslewe, van tempel en stad, lê ook voor die hand. Blykbaar het hulle ook meegedaan aan die erediens en offerbrenging op die plek van die verrysende heiligdom (vs. 14). Onder die uit Babel teruggekeerdes was seker verskillende gevoelens oor hierdie samewerking; baie sal dit, veral by die benarde omstandighede en armoede waarin hulle mede deur misoes en onsekere maatskaplike kondisies verkeer het, verwelkom het. Moontlik was ook onder die priesterklasse en staatkundig leidende groepe vele wat teenoor die samewerking nie afwysend gestaan het nie; en hulle het dan die hoop gekoester dat die teruggekeerdes met hulle meer suiwere godsdiens en afkoms, ’n heilsame, „heiligende” invloed op die landsbevolking sou uitoefen. Nou word egter die profeet Haggai gestuur om die „oorblyfsel van die volk” te laat verstaan dat hulle ’n gevaarlike ding doen of laat gebeur. Hulle invloed ten goede sal oneffektief blyk te wees teenoor die veel sterker en gevaarlike invloed ten kwade van die sinkretiste en halfheidene. Dis die gelouterde, troue „res” alleen wat die werk aan die heiligdom moet voortset en voltooi, hulle het die opdrag en die belofte. Misskien lê daar in die beeld van die „heilige” vleis in die slip van die kleed die gedagte van ’n afgeleide, sekondêre heiligheid; nie in hulself is die „res” „heilig” nie, maar tog in sekere sin deur roeping en loutering. Maar die ander is soos deur aanraking met ’n dode „onrein”, naamlik deur hulle verering van die „dode” afgode. Ook in die uitdrukking: „hierdie volk, hierdie nasie (*gōj*)” lê moontlik ’n aanwysing na die sinkretiste, en „nasie” (*gōj*) het hier moontlik reeds die later gebruiklike klank van „heidenvolk”. Hierdie groep moet volgens die profetiese boodskap uitgesluit word nie alleen van die tempelbou nie, maar ook van die ere-

en offerdiens te Jerusalem. ELLIGER (t a.p. bl. 91 vv.) maak die vernuftige en moontlik juiste opmerking dat die perikoop vs. 15-19 waarin vanaf die dag van die aanvang van die tempelherbou die seën van die HERE beloof word en wat uit 'n ander verband hiernatoe gekom het, miskien juist daarom hier ingevoeg is om te laat beseef dat die eintlike grondvestingsdag van die na-eksilise Joodse Gemeente nie soseer dié van die aanvang van die tempelherbou was nie as wel die waarop die hulp van die Samaritane afgewys en die gemeente van teruggekeerdes op hulleself gestel is; dat ook daarom as tweede Godswoord op daardie selfde dag die belofte tot Serubbabel kom, dat hy die deur God aangewese „seëlring van die HERE van die leërskaer”, die grootvesier van die Godsvryk en verteenwoordiger van die Hemelkoning was, waarborg van die vervulling van die Ryksverwagting en die woelinge van die volkere-wêreld.

Spore van verskille en meningstryd in die gemeente tydens Haggai en Sagaria is m.i. ook te vinde in die feit dat Haggai hom juis tot die priesters moes wend met 'n vraag wat 'n leek en veral 'n profeet soos hyself ook wel kon beantwoord. Die Godswoord wat hy daaraan ontleen, het seker ook die priesters wil waarsku, wat moontlik tot samewerking met die sinkretistiese elemente geneig was.²¹⁾ Is iets dergelyks ook die aanleiding tot die naggesig van Sagaria waarin die hoëpriester Jesua onsondig word en as 'n stuk brandhout wat uit die vuur gered is bestempel word (Sag. 3)? Vir onsekere toestande en gespanne verhoudinge in die volksgemeenskap spreek ook die woord uit die hierbo behandelde perikoop by Sagaria 8:9-12 dat daar geen veiligheid vir die uit- en ingaande mense was nie en almal die een teen die ander losgelaat of opgehits was (vs. 10b). Die waarskuwing vir Serubbabel om tog nie krag en geweld te gebruik nie, wys ook op 'n verleiding tot gewelddadige optrede teen volksdele (Sag. 4:6). Die naggesig van die vlieënde boekrol, sinnebeeld van die rondgaande vloek wat die sondaars sal tref en wat sal kom „in die huis van die dief en die huis van hom wat vals sweer by die Naam” (Sag. 5:1-4) het duidelik ook betrekking op elemente onder die volk wat in sedelike en godsdienstige opsig gevaarlik was en verwyder moes word.²²⁾

Dit alles bewys voldoende dat daar genoeg sosiale, nasionale en religieuse antagonisme onder die Palestynse bevolking in die dae van Haggai en Sagaria was om die vorm van 'n groepering in voor- en teenstanders van die kerngroep van die Joodse gemeenskap die „oorblyfsel” wat die belofte van die toekoms had, aan te neem. In alle geval gee dit 'n ander indruk as die geïdealiseerde beeld van die lands-

²¹⁾ Sien oor die verleiding hiertoe R. KITTEL, *Geschiede*, § 52, 7b, § 53, 5b.

²²⁾ ELLIGER dink spesiaal aan agtergeblewenes wat die verlate besittings van die in ballingskap gevoerdes in besit geneem het en deur meened probeer dit te behou teenoor die aansprake van die wettige reghebbendes onder die teruggekeerdes t.a.p., bl. 104 v.

bevolking en die eendragtige werk aan die herstel van die tempel wat OESTERLEY ons voorhou.

Lyk dit ons dus nie gerade om of 'n grondvesting van die tempel in die dae van Haggai en Sagaria óf 'n fondamentlegging in dié van Sesbassar te loën nie, moet ons dan miskien 'n dubbele gebeure en plegtigheid van so 'n aard aanneem? Dit is die derde manier waarop gepoog is die probleem van beide beriggewings op te los. So vind ons dit bv. by E. SELLIN in sy reeds genoemde *Geschichte des israelitisch-jüdischen Volkes* 1931, bl. 98 vv.²³⁾

Hy verwys na die gewoonte in „die hele Ooste” dat as 'n gebou gerestoureer word of die bou gedurende langere tyd gestaak was, die nuwe „bouheer” (gewoonlik die koning) die ou grondsteen opgesoek het en sy eie nuwe grondsteen daarlangs gelê het. In sy *Studien zur Entstehungsgeschichte* en ook weer in sy Kommentaar gee hy 'n reeks verwysinge uit Babilonië om dit te staaf. Dat SELLIN e.a.²⁴⁾ die woorde van Hagg. 2:15 van die „steen op steen lê” verstaan van die lê van die nuwe grondsteen langs die oue, word tereg deur KITTEL, *Geschichte*, §52, 4 A. 2 as 'n onaanvaardbare verklaring beskou en hy merk ook tereg op dat in die Babiloniese bouberigte die ou grondsteen opgesoek en daarop die herbou opgerig word, maar nie 'n nuwe grondsteen langs die oue gelê word nie. Daar is by SELLIN m.i. 'n verwarring tussen die verskillende uitdrukkinge wat in die Babilonies vir „grondsteen” gebruik word. Drie woorde word in die Babiloniese bouberigte gebruik, nl. *temennu*, *usjsju* en *isjdu* wie se betekenis oorspronklik weer onderskeie was, maar in die spraakgebruik ook wel deurmekaar gebruik is: *temennu*, oorspronklik 'n Sumeriese term, dui eintlik die „stigtingsoorkonde” aan, (maar dan ook fondament in die algemeen en selfs wel die grondophoping onder die baksteenbou met inbegrip van die eintlike fondament),²⁵⁾ *usjsju* is die eintlike woord vir „fondament”, maar dan ook vir die op die vaste bougrond rustende onderste deel van die gebou, en *isjdu* meer spesiaal (maar nie alleen nie) die „grondmuur”. So word bv. in die Nabonaid-inskripsie nr. 6 wat oor die restorasie van die Ebarratempel van Sjamasj in Sippar handel²⁶⁾ op die hervonde ou *temennu* die *usjsju* gelê en oor die *usjsju* word die *isjdu* gebou. As die nuwe „bouheer” dus die *usjsju* weer opsoek, kan hy sy *temennu* langs die *temennu* van sy voorganger-bouer lê, maar dit beteken nie dat twee „grondstene” langs mekaar gelê word nie.

---

²³⁾ en reeds in sy *Studien zur Entstehungsgeschichte der jüdischen Gemeinde*, II 1901, en sy Kommentaar op Haggai in *Das Zwölfprophetenbuch* 1922, 2de druk 1930.

²⁴⁾ bv. O. PROCKSCH, *Die kleinen profetischen Schriften nach dem Exil*, Calwer Vereinsbuchhandlung, 1916 en W. NOWACK, *Die kleinen Propheten*, in sy Handkommentar z. A.T., Göttingen 1923, 3de druk.

²⁵⁾ vgl. M. STRECK, *Assurbanipal*, III, S. 635 f. in *Vorderasiatische Bibliothek*.

²⁶⁾ Vgl. ST. LANGDON, *Die Neubabyl, Königsinschriften*, Vorderas. Bibl., Leipzig 1912, S. 256, Kol. I 40, II.

Teen die aanname van twee grondsteenleggings spreek ook die groot godsdienstige plegtighede waarmee so 'n begin van 'n bouwerk gepaard gegaan het, veral waar dit 'n tempel betref.

Eienaardig genoeg weet ons van dergelike plegtighede in Israel byna niks. In Esra beskryf die Kropiekskrywer soos ons gesien het die godsdienstige feestelikheid by die fondamentlegging in die 2de jaar na die terugkeer. Maar dit is die enigste geval wat vermeld word. Van 'n dergelike plegtigheid by die tempelbou van Salomo lees ons niks nie. Uit die veelvuldige vermelding van die woord fondament en verwante uitdrukkinge in die Ou Testament kry mens wel die indruk hoe belangrik hierdie deel van 'n bouwerk geag is.⁵⁷⁾

Die enigste ander passasie waarin die grondsteenleggingsfees vermeld word is in Job 38 waar in die rede van die HERE die skepping van die wêreld met die oprig van 'n bouwerk vergelyk word en waar die sterre (as besielde wesens gedink) en die seuns van God (die engele) woorgestel word as die fondament- en hoeksteenlegging met gejubel en gejuig te begelei (vs. 5-8; hierdie vers is ook belangrik vir die bousterme).

Ons sal tog ook by Israel 'n „hoeksteenleggingsfunksie” by groot en veral by gewyde bouwerke moet aanneem. Reeds KITTEL het (*Geschiede*, §52, 4) daarop gewys hoe vreemd dit sou wees dat binne die kort bestek van 16, 17 jare by 'n selfde bouwerk so 'n plegtigheid plaas gevind sou hê en dat in so korte tyd die gelegde grondsteen soek geraak sou gewees het. Dit was alleen nodig die fondamentsteen bloot te lê en daarop verder te bou, 'n nuwe grondsteenlegging was heeltemal oorbodig. In hierdie opsig kan ons dan ook met OESTERLEY saamstem as hy sê: „it is impossible to believe that the 'foundation' was laid twice over” (t.a.p. bl. 71). Hiermee aanvaar ons nog nie die oplossing van die een of die ander om een van die twee berigte eenvoudig weg te eksegetiseer of as onhistories te verwerp nie. Maar ewe seker kan ons SELIN se aanname van 'n dubbele grondsteenlegging nie aanvaar nie. Waar lê die oplossing?

3. 'n Nuwe benadering.

Dis merkwaardig om te sien hoe al die ondersoekers uitgaan van 'n betekenis van die betrokke werkwoord *jāsad* of sy intensiewe vorm *jissad* as enkel en alleen „grondsteen lê” te bedoel. As mens egter die s e m a n t i e k of betekenisleer van die werkwoord en sy afleiding probeer opstel na aanleiding van 'n ondersoek van al die plekke waar dit in die Ou Testament voorkom, dan kry ons 'n seer gevarieerde skildery met allerlei skakerings van betekenis. Ongetwyfeld kan

---

⁵⁷⁾ vgl. bv. Jes. 28:16, 17a waar die Godsryk vergelyk word met 'n gebou waarvan deur die HERE self die op sy deugdelikheid getoetste grondsteen van kosbare materiaal gelê is en by die bou waarvan Hy self die skietlood en die meetsnoer hanteer; sien die uitnemende verklaring van B. DUHM, in *Das Buch Jesaja*, Handkomm. z.A.T., Göttingen 1914, 3te Aufl. S. 175f.

die werkwoord letterlik die lê van 'n fondamentsteen (sien bv. Jes. 28:16v.) of van die fondament in sy geheel beteken (I Kon. 5:31). Hiermee kom ooreen die betekenis van *jesōd* as fondament; by 'n verwoesting van 'n gebou word die fondament bloot gelê (Hab. 3:13, Ez. 13:14, Ps. 137:7). In Ez. 41:8 word die verwante woord *mūsādā* of *mejussādā* in die meervoud gebruik in die betekenis van 'n onderbou of verhoogde terras van 6 el hoog (GALLING t.a.p. vertaal „Fundamentlager”). Beeldspraking kan digters en profete dan spreek van die fondering van die aarde (Job. 38:4-7, Ps. 24:2 op water, 78:69, 102:26, 104:5, Spr. 3:19, Jes. 48:13, 51:13, 16), die wêreld (Ps. 18:16 89:12) die hemel (II Sam. 22:8, Am. 9:6) en die berge (Ps. 18:8, Deut. 32:22). Hierdie laaste veral word as die fundamente (*mōsādōt* of *mōsādīm*) van die aarde beskou (Jes. 24:18, Jer. 31:37, Mi. 6:2, Ps. 82:5, Spr. 8:29) wat betref hulle onsigbare onderaardse basis (Jer. 31:37). 'n Ruimere begrip van die werkwoord blyk ook uit die sinonieme wat parallel daarmee gebruik word, somtyds meer tekenend letterlike uitdrukkinge soos *hirbiç* „laat neerlê” (Jes. 54:11), *hitbia*^c „laat sink” of *jārā* lett. „gooi” (Job. 38:6)²⁸) daarnaas ook meer algemene soos *qômēm* „opgerig” (Jes. 58:12), *kōnēn* „vasstel” „toeberei” (Spr. 3:19, Ps. 24:2) en *bānā* „bou” of „herbou” (Ps. 78:69, Jes. 44:28). As teenstelling van *jissad* „grondves” word gebruik *kālā* „voltooid” (I Kon. 6:37v., II Kron. 8:16) en *biçça*^c lett. „afsny”, dan „afmaak”, „klaar maak” (Sag. 4:9) waaruit dus ook 'n ruimer betekenis, soos „die bouwerksaamhede begin” kan afgelei word. Die selfstandige naamwoord *jesōd* „fondament” word ook gebruik vir die sigbare onderkant, voet, basis van 'n altaar (Ex. 29:12, Lev. 4:7 en dikwels, LXX *basis*), in II Kron. 3:3 beteken dit so iets as „plattegrond”, in Job 4:19 en 22:16 staan dit oordragtelik vir die grondslag van die menselike bestaan, in Esra 7:9 word dit gebruik in verband met die optrek uit Babel „dit is die begin van die optog uit Babel” (of as ons met VAN SELMS en die Afr. Bybelvertaling hier die verwante werkwoord lees: „hy (Esra) het die optog uit Babel georganiseer, gereël”).

Merkwaardig is die spraakgebruik in II Kron. 24:27 waar nadat die werksaamhede in verband met die restorasie van die tempel tydens koning Joas in vss. 12-14 aangedui word as 'n *chiddasj* „vernu” „*chizzaq* „versterk, verbeter”, *immēç* ook „versterk” (Afr. vertaling „regmaak”), *hēcemīd* „laat staan, weer oprig” en met die bekende uitdrukking *hēcelā arūkā* letterlik: „die nuwe vleis op 'n wond weer laat opkom”, dus „herstel”, dit alles saamgevat word in die uitdrukking: die *jesōd* van die huis van God. Hier is geen sprake van 'n fondamentlegging nie maar van 'n restorasie van die bestaande en nog steeds in volle

²⁸) waarby GESENIUS-BUHL, *Hebr. Handwörterbuch* verwante spraakgebruik in Assiries, Siries, Grieks en Latyn vergelyk.

gebruik synde tempel; *jesōd* het hier dus die betekenis van „ingrypende herstel” „weer opbou van wat in verval geraak het”.

Ewe opmerklik is die woordgebruik in II Kron. 31:7 waar die werkwoord *jāsad* gebruik word van die opstapel van landprodukte en ander gawes voor die priesters en Leviete op bevel van Koning Hiskia „in die 3de maand het hulle (nl. die volk) die hope begin opstapel en in die 7de maand was hulle klaar”. Die betrokke werkwoord het hier dus ook duidelik die betekenis van ’n opbou van onder na bo maar nie spesiaal en alleen van „grondslag lê” nie, wat reeds deur die werkwoord „begin” uitgedruk word.

In die lig van die bostaande word dit verstaanbaar dat *jāsad* en *jissad* in allerlei oordragtelike betekenisse voorkom: ’n land of ryk stig (Ex. 9:18, LXX *ktidzō*), ’n plek berei of regmaak (Ps. 104:8), mag vestig (Ps. 8:3, LXX *katartidzō*), ’n persoon daarstel, bestel (Hab. 1:12), persone in ’n amp aanstel of bevestig (I Kron. 9:22), ’n koninklike verordening instel, ’n bevel gee (Ester 1:8, miskien ook II Kron. 3:3). In die Hebreeuse Spreuke van Jesus Sirach word die werkwoord selfs vir beeldspraak uit die plantewêreld gebruik, H. 3:9: *birkat āb tejaśśēd sjōresj, weqilelat ēm tintōsj* (of: *tenattēsj*) *nāta* „die seëniging van die vader laat vaste wortel skiet, maar die vervloeking van die moeder ruk die plantsel uit”.

So is dit duidelik dat eers die teksverband waarin die werkwoord voorkom kan uitmaak wat in hierdie bepaalde geval die regte betekenis is, en dit reeds waar van materiële bouwerksaamhede sprake is en nie eers waar dit ’n oordragtelike, figuurlike, geestelike betekenis het nie. *Jāsad* en *jissad* kan bedoel: die fondament s t e e n (in die sin van die hoeksteen waarop die gebou vernaamlik rus) lê; dit kan ook in wyer sin bedoel: die fundamente van ’n gebou lê, inbegrepe die onderste boulae van die mure; dit kan verder die nog uitgebreider betekenis hê van: ’n begin maak met die bou of herbou van ’n gebou. Die laasgenoemde, wydste betekenis is die mees gebruikelike. Dit word in Sag. 8:9 so juis uitgedruk deur die samestelling *jussad lehibbānōt* in die sin *bejōm jussad bêt jahwē ʕebā’ōt hahēkāl lehibbānōt* „op die dag dat die Huis van die HERE, die tempel gegrondves is om gebou te word”, waar m.i. geensins ’n dubbele glosse veronderstel behoef te word nie, maar „gegrondves is om gebou te word” vrywel dieselfde beteken as „begin is om gebou (of herbou) te word” (vgl. die LXX in II Kron. 3:3 *ērksato oikodomēsai*).

In die na-Bybelse Hebreeus het hierdie ruimer betekenis blykbaar voortgeleef en die oorhand geneem. H. JASTROW in sy *Dictionary of Targum, Talmud and Midrash* (New York 1926, p. 582) vertaal *jissad* eenvoudig as „to rebuild (a ruin)”, en hierdie betekenis van die stam kan mens reeds in die Ou Testament in Jes. 58:12 onderken waar *mōsedē dōr-wādōr* „grondveste van geslag op geslag” parallel staan met *chorbōt ʕōlām* „oeroude puinhope” en gelyk die laaste „op-

gebou" moet word (*bānā*) so die eerste „(weer) opgerig" (*qômēm*).

As ons nou met kennis van hierdie wye spraakgebruik die perikope oor die herbou van die tempel na die ballingskap lees, dan onderken ons dat in die teksgedeeltes in Esra wat oor die begin van die herbou kort na die terugkeer handel blykbaar van 'n fondamentlegging sprake is. Veral die bewoordinge in die brief van die goewerneur Tatnai Esr. 5:16 spreek 'n duidelike taal: Sesbassar *jehab usjsjajja di bêt elāhā* d.i. „het die fundamente gelê (lett. gegee, geplaas) van die huis God". Die meervoud wys daarop dat nie juis 'n enkele fondamentsteen bedoel is nie, maar die grondslae in hulle geheel (in 4:12 wat oor die herbou van Jerusalem en sy mure handel word die tekenende uitdrukking gebruik *hachē usjsjajja* „die fundamente laat sak, neerlê"). In die Hebreeuse verhaal van die hand van die Kroniekskrywer in Esra 3 waar die werkwoord *jāsad* gebruik word kan sowel „grondsteenlegging" in engere sin, of „fondamentlegging" in ruimere of „begin van die herbou" in ruimste sin bedoel wees. Die godsdienstige plegtigheid met die handeling verbonde maak die middelste betekenis die waarskynlikste, dieselfde dus as in Esra 5:16 bogenoem.

Wat egter die verwysings by Haggai en Sagaria betref is daar niks wat op 'n hernude grondsteenlegging in hulle dae wys nie. As daar by Sagaria van 'n bepaalde steen sprake is, dan is dit van die top-, gewel-, sluitsteen van die gebou. Hierdie profete verwys net na 'n hervatting van die (gedurende 17 jare gestaakte) herbou in hulle dae. Van feestelikhede word nie gered nie.

Dit is onnodig om 'n onwaarskynlike dubbele grondsteenlegging aan te neem; dit is eweseer onnodig om een van die veronderstelde grondsteenleggings te skrap. Die semantiek leer dat by 'n juiste verstaan en vertaal van die betrokke terme daar generlei moeilikheid is om van die gang van die gebeurtenisse 'n helder en aanneemlike voorstelling te verkry. Die oplossing van die probleem lê m.i. in die bekende spreuk *verba valent usu*: die woorde kry hulle betekenis deur, ontleen hulle krag en geldigheid aan die gebruik.²⁹⁾

14 Desember 1949.

B. GEMSER.

---

²⁹⁾ Na voltooiing van hierdie artikel sien ek dat W. RUDOLPH in sy bogenoemde pasverskene kommentaar (sien voetnoot 20) 'n selfde opvatting voorstaan (t.a.p. bl. 48 u. 3): Dass Haggai und Sacharja eine neue Grundsteinlegung im Jahr 530 voraussetzen, ist keineswegs sicher, denn *jsd* Hgg 2:18, Sach 4:9. B:9) bedeutet einfach „die Fundamente legen", „Von unten bauen", ohne dass an einen speziellen Grundstein gedacht ist (1 Rg. 5:31, 7:10), und in Jes. 44:20 steht *jsd* ganz parallel *bnh*.